

19. st. S posrečenim izborom petih tipičnih ljubljanskih ulic (Stari trg, Gosposka ulica, Franca Jožefa cesta, Svetega Petra cesta, Poljanska cesta), po vseh merilih vsekakor ustreznih za primerjavo, se je radovedno podal v skrbno analizo podatkov o velikosti in sestavi gospodinjstev, starostni strukturi, zakonskem stanu, verodržavni ter občevalnem jeziku. Ob tem opozarja na dva zelo pomembna dejavnika - na strukturno spreminjanje družine, ki je prinesla ločitev javne in privatne sfere ter na izoblikovanje meščanske ideologije, katera je utemeljevala nove oblike delitve dela med spoloma.

Veliko prostora je avtor namenil stanovanjski kulturi, v katero so procesi modernizacije, predvsem industrializacija in urbanizacija, prinesli pomembne novosti in spremembe. Zaradi neprestanega priseljevanja in naraščanja števila prebivalstva se je kaj hitro pojavilo pomanjkanje stanovanj. Dajanje stanovanj v najem je postalo zelo donosen posel, še bolj pa gradnja večjih stanovanjskih hiš z najemniškimi stanovanji. Na način življenja v mestu so vpliv dosegle tudi tehnične novotarije (železnica, plinska in kasneje še električna razsvetljava, tramvaj, telefon). Avtor pa nas med drugim opozarja tudi na zelo pomembno inovacijo, namreč na kuhinjski štedilnik, ki se nam dandanes sicer zdi povsem samoumevna naprava.

Meščanskemu vedenju in ravnanju je močan pečat vtisnila želja po varnosti, ki jo je takratni meščan iskal predvsem v družinskem krogu. Avtor nas z živimi opisi popelje na ogled stanovanjskih prostorov meščanske družine. Na slikovit in učinkovit način nam predstavi njihovo razporeditev, natančno določene funkcije in opremljenost. Hkrati pa nas ne pozabi seznaniti s stanovanjsko kulturo 'spodnjih' slojev, katere glavna značilnost so bila zatohla, vlažna, temačna in prenapolnjena stanovanja s cenanim ali rabljenim pohištvom.

Zelo zanimivo je podglavje, ki opisuje vsakdanjik ljubljanskih služkinj. Med njimi so prevladovale mlajše in samske ženske, ki so izvirale iz kmečkih ali 'spodnjih' slojev, zaposlile pa so se navadno kot 'deklince za vse' ali pestunje.

Zadnji sestavek je namenjen vedno kočljivim midsosedskim odnosom ter primerom kaljenja nočnega miru, ki jih je avtor izbrskal med številnimi ohranjenimi pritožbami in policijskimi poročili. Ta nam slikovito odražajo večinoma tragikomične dogodke, prebiranje teh vrstic pa nam lahko nemalokrat zvabi v oči solze smeha.

Kvalitetno in skrbno napisano besedilo nam ponuja prijetno branje ter v celoti ustreza sodobnim načelom povratka k narativnosti. Tistim, ki si želijo podrobnejše seznanitve s tem področjem vsakdanjega življenja, pa avtor v prilogi na koncu knjige ponuja obilo statističnih podatkov v obliki tabel in grafičnih prikazov. Zelo koristen in uporaben je tudi zajeten seznam uporabljenih virov in literature.

Bojan Cvelfar

Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva: Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana, Modrijan, 1996, 296 strani.

Dr. Jurij Perovšek je doslej že pripravil za objavo dve samostojni knjigi, *Pričevanja in spomini* Josipa Rusa, Ljubljana 1989 in *Razprava o nacionalnem*

vprašanju v KPJ leta 1923, Ljubljana 1990, vendar je Liberalizem in vprašanje slovenstva njegova prva znanstvena monografija, torej obdelan zaključen in dovolj pomemben problem iz slovenske zgodovine. Obe starejši knjigi se vsaka po svoje že vklapljata v širšo problematiko, s katero se raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani sicer ukvarja. Prva nam približa življenje, mišljenje in delo pomembnega slovenskega kulturnega delavca in politika liberalne politične usmeritve iz sredine 20. stoletja, druga pa ključno razpravo o nacionalnem vprašanju v novi zelo raznoliki jugoslovanski državi med prvo generacijo jugoslovanskih komunistov, razpravo, ki se je kakovostno povsem vključevala v takrat splošno aktualno razpravljanje o sorodnosti in različnosti v perspektivi skupnega jugoslovanskega življenja med takratnimi intelektualci. Tako se je liberalizem in odnos do jugoslovanskega nacionalnega vprašanja navidez povsem logično združil v Perovškovi zadnji knjigi. V resnici seveda odločitev za raziskavo o odnosu liberalnih politikov do tega vprašanja ni pogojena s predhodnima knjigama, temveč je starejša in dolgoročnejša. Lahko bi rekli, da je bil izlet k sokolu Rusu in komunistom samo rahlo vijuganje in koristno spoznavanje širših obzorij na poti celovitega obravnavanja tako kompleksnega in večplastnega pojava kot je liberalizem na Slovenskem. Zato smemo upravičeno upati, da zadnja Perovškova knjiga glede te problematike še zdaleč ne bo tudi poslednja.

Avtor je knjigo smiselno razdelil na štiri dele. Uvodni del, *Socialni, politični in idejni značaj slovenskega liberalizma ob nastanku jugoslovanske države leta 1918* (12 strani), nas pripelje na izhodiščno točko za prvo vsebinsko poglavje. To je sicer tudi posvečeno času pred formalno združitvijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, vendar obravnava čas, ki je v veliki meri utemeljil in tako tudi kreiral poznejšo politiko liberalcev v jugoslovanski državi, to je čas od združitve različnih deželnih liberalnih strank v Jugoslovansko demokratsko stranko junija 1918 do združitve Države SHS s kraljevinama Srbijo in Črno goro 1. decembra 1918. Temu problemu je posvečeno 82 strani. Drugo poglavje na 90 straneh obravnava odnos liberalcev do državne ureditve in opredelitve naroda oziroma plemen v času pomembnih odločitev do sprejetja vidovdanske ustave 28. junija 1921. Tretje poglavje pa prinaša na 76 straneh pregled narodne politike pri različnih liberalnih skupinah v vsem času veljave centralistične vidovdanske ustave do kraljeve diktature 6. decembra 1929. Knjigo zaključujejo kratek sklep, praktično povzetek glavnih spoznanj na dobrih dveh straneh, navedba arhivskih virov in literature ter vedno dobrodošel seznam osebnih imen.

Uvod v knjigo je kratka sinteza dosedanjih historiografskih rezultatov o glavnih značilnostih liberalne politične opcije na Slovenskem do prve svetovne vojne. Politični liberalizem je zlasti od srede 90. let prejšnjega stoletja, ko je svoje idejne poglede bistveno skrčil in jih osredotočil na socialno-gospodarsko problematiko ter dnevno-politično gonjo proti katoliški cerkvi, zagovarjal interese slovenskega premožnejšega sloja, to je od druge polovice 19. stoletja počasi porajajočega se meščanstva. To je vključevalo največji del posestniškega sloja v mestih in na podeželju ter ravno tako rastoči sloj izobražencev. Neposredno pred prvo svetovno vojno je na ozemlju, ki je potem pripadlo Kraljevini SHS, imel podporo 16% volilnih upravičencev, njegovi voditelji pa so opozarjali, da njihov skromni delež volivcev sicer plačuje trikrat večji delež davkov, kar naj bi kazalo na velik gospodarski pomen in sposobnost liberalnih privrženecv v slovenski družbi.

Prvo poglavje nosi polni naslov *Razmišljanja v liberalnem taboru o vprašanju slovenskega narodnega razvoja v jugoslovanski skupnosti v času do zedinjenja v Kraljevino SHS*. Sestavljata ga dve podpoglavji. Prvo je Ustanovitev enotne Jugoslovanske demokratske stranke v Sloveniji konec junija 1918 in njeno razumevanje naroda ter oblike državne ureditve v času do razpada avstro-ogrske monarhije 29. oktobra 1918. V desetletju pred prvo svetovno vojno je ideja o nujnosti jugoslovanskega političnega in kulturnega zlitja razmeroma močno zaživela v vseh treh glavnih slovenskih političnih usmeritvah. Jugoslovanski integralizem so sprejeli v politični program socialni demokrati leta 1909 in Vseslovenska ljudska stranka najkasneje leta 1912. Liberalni politiki so bili jugoslovansko naravnani že prej, posebej vnete za združevanje s Hrvati in Srbi pa so bile nekatere skupine znotraj liberalne politične opredelitve, npr. narodni radikali oziroma mladoliberalci, skupina intelektualcev, ki se je prepoznavala v novoilirskem gibanju in dijaki okrog lista Preporod. Na podlagi take predzgodovine se je Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) že ob svoji ustanovitvi 29. in 30. junija 1918 jasno opredelila za enotnost sicer troimenega jugoslovanskega naroda in za tako politiko, ki bi to enotnost pospeševala. Pomeni pa združitev deželnih liberalnih strank obrat v tem smislu, da je tedaj združena JDS "iz svoje programske-politične misli (je) izbrisala Slovence kot posebno družbeno, politično, gospodarsko, kulturno in jezikovno skupnost" (str. 34) Jurij Perovšek ta obrat pojasnjuje dve strani za tem: "Dejstvo, da je jugoslovanski integralistični nacionalni koncept že v desetletju pred prvo svetovno vojno odločilno zaznamoval vseslovensko, seveda tudi liberalno narodno-politično misel ter leta 1918 postal ena od vodilnih misli tedanje slovenske politike, ne zadostuje, da bi zgolj v tem iskali vzroke za liberalni unitarni nacionalni program. (...) Toda ta usmeritev se je v programskem smislu lahko dokončno vzpostavila šele potem, ko je postalo očitno, da je znotraj liberalnega tabora prišlo do duhovnega preobrata, do novega stanja zavesti, ki je odmisllilo slovensko nacionalno identiteto, njeno antropološko vsebino pa je prevzel jugoslovanski integralistični nacionalni princip." (str. 36) Kljub do takrat močno prisotni zavesti o slovenski narodni identiteti pri slovenskih liberalcih "v tistem času (ni bilo) pri nobenem drugem južnoslovanskem narodu opaziti 'toliko iskrenega, širokega, čeprav tudi močno kompleksnega jugoslovanskega čustvovanja, kakor ga je bilo v slovenskem narodu.' (po L. Udetu) Tako je tudi slovenski liberalizem doživljal jugoslovanski integralistični nacionalni program kot eno izmed najvažnejših zgodovinskih vprašanj tistega časa, kot zgodovinsko zakonitost in nujnost. V integralističnem jugoslovanstvu je zato videl naravno posledico združevalnih teženj jugoslovanskih narodov in zgodovinsko izpolnjeno obliko slovenske narodne osvoboditve." (str. 38) Na koncu pa Perovšek pojasni še tretji, in po mojem odločilni sklop vzrokov za tako usmeritev, to je bilo vprašanje nadaljnje politične strategije in taktike JDS. "...V jugoslovanskem zedinjenju in dosledni izvedbi jugoslovanskega narodno-političnega programa (so) videli zgodovinsko priložnost, da se lahko s temi silami dejavno povežejo in 'z njihovo podporo obračunajo s prevlado SLS v Sloveniji, kar je bil njihov osnovni in dokončni cilj' (po M. Zečeviču)." (str. 39) To pragmatično politiko pa so usmerjali tudi interesi liberalnega industrijskega in trgovskega kapitala, ki bi si z udeležbo pri oblasti zagotovil možnosti svoje ekspanzije na nerazviti jug.

Različna razmišljanja v teh zadnjih mesecih propadajoče Avstro-Ogrske po slovenskih časopisih in revijah, zlasti referat Frana Šukljeta v ustavno-pravnem odseku Narodnega sveta in polemika, ki jo je objava referata sprožila oktobra 1918, so po Perovšku pokazala, da je v takratni slovenski politiki o vprašanju bodoče državne ureditve prevladovala unitaristično-centralistična usmeritev. Slovenski liberalci so te politične opredelitve samo najjasneje in najmočnejše zagovarjali, medtem ko so bile opredelitve do tega vprašanja pri drugih dveh političnih strankah še precej zmedene in neenotne.

Drugo podpoglavje nosi naslov *Narodno-politična usmeritev ter državnopravna stališča Jugoslovanske demokratske stranke v času obstoja Države SHS*. Avtor v njem ugotavlja, da slovenski liberalci v tem času o vprašanju nacionalnega in državnopravnega značaja nove jugoslovanske skupnosti niso spreminjali pogledov izpred državnega prevrata, pogledov, ki so jih na te probleme izoblikovali pred dokončnim razpadom Avstro-Ogrske. Veliko politično in upravno samostojnost, ki so jo Slovenci imeli v času od 29. oktobra do 1. decembra 1918, so celo zanikali in v gorečem zagovarjanju čim prejšnje in brezpogojne združitve s Kraljevino Srbijo zasluge za narodno osvoboditev povsem pripisovali zmagoviti srbski vojski, ki naj bi posredno prispevala k razpadu Avstro-Ogrske. Zato so liberalni politiki dobesedno izsilili hitro odločitev o združitvi v zagrebškem Narodnem vijeću pod pogoji, ki so povsem ustrezali Srbiji. Odpor drugih strank proti takemu načinu združevanja je bil v tem času bistveno oslavljen, saj sta bili v tem času zaradi pogajanj v Ženevi še odsotni dve največji politični avtoriteti habsburških Jugoslovanov, Anton Korošec in Ante Trumbić.

Drugi del knjige *Opredelitev liberalnega tabora do vprašanja državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. Liberalni narodno-politični koncepti do sprejema vidovdanske ustave 28. junija 1921* je prav tako kot prvi sestavljen iz dveh (pod)poglavij. Tudi ti dve delita obravnavano problematiko časovno, prelomnico pa predstavljajo volitve v konstituantno 28. novembra 1920. V tem času je slovenski liberalni politični tabor doživel odločilno preoblikovanje. Pod večjim ali manjšim pokroviteljstvom JDS sta bili namreč ustanovljeni dve novi liberalni stranki; za prodor na podeželje Samostojna kmetijska stranka, za vpliv med naraščajočim slojem industrijskega delavstva pa Narodno socialistična stranka. Vendar sta obe v nasprotju s pričakovanji liberalce politično oslabili, ne pa okrepili. Kmalu po ustanovitvi poleti 1919 sta se politično in idejno precej osamosvojili. Narodno socialistična stranka pa je tudi v pogledu nacionalne politike in državnopravnega ustroja nove države zajadrala v unitarizmu in centralizmu nasprotni politični tabor in je v ustavodajni skupščini glasovala proti centralistični vidovdanski ustavi. Slednja je kljub skrajno nekorektno izpeljanemu postopku sprejemanja - proti taki ustavi je bila večina predstavnikov Hrvatov in Slovencev - predstavljala politično zmagoslavje liberalcev znotraj slovenskih političnih razmer, saj je uveljavila načela, za katera se je začela zavzemati še pred razpadom Avstro-Ogrske.

Kljub temu da je po obsegu najkrajši, je tretji del knjige *Liberalni tabor in nacionalni problem v času vidovdanske ustave, 28. junij 1921 - 6. januar 1929* posvečen najdaljšemu časovnemu obdobju. Tu sta poglavji za razliko od prvih dveh delov knjige razdeljeni tematsko. Prvo obravnava: *Avtonomistična prizadevanja med slovenskimi liberalci v letih 1921-1929*. Dva glavna nosilca

avtonomizma pri slovenskih liberalcih sta bili Narodno socialistična stranka do leta 1925, od tega leta dalje pa Slovenska kmetijska stranka, kjer so se združili avtonomisti (že od ustavne razprave leta 1921) okrog Albina Prepeluha in Dragotina Lončarja ter od leta 1923 postopoma vse bolj avtonomistično razpoložena Samostojna kmetijska stranka Ivana Puclja. Skoraj pri vseh političnih opcijah je šlo zagovarjanje avtonomne upravne ureditve države po posameznih pokrajinah ali v nekoliko skrajnejši obliki federalne državne ureditve vzporedno s priznavanjem samostojne narodne identitete vseh treh glavnih jugoslovanskih narodov oziroma zanikanjem jugoslovanske narodne enotnosti. V tem poglavju nekoliko zmoti le nekritično povzeta trditev Frana Ilešiča, da so Narodno socialistični stranki leta 1923, prav zaradi njenega stališča do kulturne samostojnosti Slovencev, pripadali pomembni slovenski intelektualci, kot sta bila profesorja filozofske fakultete v Ljubljani Ivan Prijatelj in France Kidrič ter bibliotekar in urednik Joža Glonar, vsi trije pač slavisti. (str. 209) Prav zaradi političnega konteksta bi bilo to sicer možno, vendar na drugi strani zaradi slabe izkušnje s politiko, ki sta jo omenjena profesorja imela kot podpisnika avtonomistične izjave dve leti prej, posebej pa je bilo zaradi obtožujočega in svarilnega tona Ilešičevega spisa pred "nevarnostjo" slovenskega separatizma, ki je bil napisan za srbsko publiko, Prijateljovo, Kidričevo, pa tudi Glonarjevo članstvo v politični stranki manj verjetno. Pri tem nikakor ne izključujem njihovih simpatij do stališč stranke v tem vprašanju.

Zadnje, po vrsti šesto oziroma drugo poglavje tretjega dela knjige je posvečeno *unitarizmu - prevladujoči narodno-politični opredelitvi slovenskega liberalizma v času Kraljevine SHS*. Posebej pa je razdeljeno na tri podpoglavja: *Narodna politika JDS do strankine razcepitve januarja 1923*, *Unitaristična narodno-programska stališča Ravniharjevih starinov v letih 1923-1929* in *Mladoliberalni demokrati - najverodostojneši in dosledni nosilci jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem do uvedbe Aleksandrove diktature januarja 1929*. O vsebini poglavja sami po sebi govorijo že naslovi njegovih delov. V zadnjem delu avtor pokaže na nestrinjanje voditeljev Samostojne demokratske stranke (od leta 1924) po ustanovitvi Kmečko demokratske koalicije (SDS in HSS) z vedno večjo srbijsko prevlado v vseh centralnih državnih službah. Prehod v trajno opozicijo leta 1925 pa razen kritike prejšnjega koalicijskega partnerja srbske Narodne radikalne stranke ni prinesel sprememb v njeno pojmovanje državne ureditve in prizadevanj za čimprejšnje kulturno zlitje vseh jugoslovanskih "plemen" v povsem enoten narod. Nasprotno, najboljše orožje proti srbski hegemoniji so videli prav v jugoslovanstvu. Pri zasledovanju do konca dosledne centralistične in unitaristične politike slovenskih liberalcev oziroma njenega političnega jedra v SDS pa bi avtor po mojem mnenju moral opozoriti na nekoliko spremenjene poudarke do slovenstva in jugoslovanstva po prehodu SDS v opozicijo. Ne glede na njihovo neomajno vero v končno "stvarjenje" enotnega jugoslovanskega naroda so namreč ob poraznem upadanju volilne podpore v Sloveniji po prehodu v opozicijo začeli svoje trdo jugoslovansko stališče nekoliko mehčati in v okviru jugoslovanstva poudarjati tudi slovenstvo kot njegov konstitutivni del.

Temeljna vsebina knjige Jurija Perovška je bila vsaj med strokovnimi krogi v splošnem znana, zato ni kakšno posebno razkritje in ne bo bestseller, a je kljub temu še kako potrebna študija za našo politično zgodovino. Šele s Perovškovo

razpravo je postal ta problem, o katerem smo dostikrat govorili kar na pamet in zato včasih tudi napačno, tako rekoč 'čist'. Zelo dobrodošlo je njegovo opozorilo, da je bil tudi znotraj liberalne politike dovolj močan tok, ki je dojel anahronizem vztrajanja na pospešenem in zato nasilnem združevanju skoraj nezdržljivega. Knjiga nam jasno kaže, kako počasi lahko politika dojema in sprejema nekoliko kompleksnejše stvari, o katerih so vsa dvajseta leta ognjevito razpravljali jugoslovanski intelektualci, to je razločevanje med politično (državno) in kulturno (jezikovno) združitvijo. Na drugi strani pa je odnos liberalnih politikov do slovenskega narodnega problema in do državne ureditve v prvi Jugoslaviji ključnega pomena za slovensko liberalno politiko nasploh, vključno z liberalizmom pred prvo svetovno vojno in med drugo svetovno vojno. Perovškova knjiga se kaže kot odličen uvod v bolj poglobljeno raziskovanje liberalizma na Slovenskem in upam, da od avtorja pričujoče pedantne študije v naslednjih letih lahko pričakujemo prav to.

Ervin Dolenc

Smilja Amon, *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918-1941)*. Ljubljana 1996, 259 strani.

V zbirki Media, ki jo izdaja Katedra za novinarstvo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in Društvo novinarjev Slovenije, je lani izšla knjiga docentke dr. Smilje Amon pod naslovom *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918-1941)*. Avtorica je slovenski znanstveni in publicistični javnosti znana po zanimivih raziskavah, ki jih je posvetila jugoslovanskemu oziroma slovenskemu tisku med obema vojnoma. Deluje že vrsto let na omenjeni fakulteti in je svoje delo posredovala študentom, pa tudi v obliki številnih gesel, ki jih je objavila v Enciklopediji Slovenije.

V svojem prikazu se omejujem le na poglavja, ki obravnavajo slovensko problematiko. Ocene so potrebne tudi teze iz gospodarske zgodovine, ki jo avtorica povezuje z novinarsko problematiko. Sicer pa je njena odlika v tem, da je zbrala, opredelila in analizirala nepregledno množico časnikarskega gradiva, ki je izhajalo v jugoslovanskem prostoru, ga postavila v kontekst z gospodarskim in družbenopolitičnim razvojem. Posebej je upravičeno in dobro utemeljila tezo o izviranosti slovenskega novinarstva porojenega iz slovenske duhovne tradicije.

Knjigo je avtorica razdelila na več problemskih sklopov. Po uvodnih besedah, v katerih je orisala zastavljene naloge, je obsežno obravnavo predstavila v devetih poglavjih in znotraj teh v podpoglavjih. V zadnjem, desetem pa je navedla uporabljene vire, literaturo in v prilogah številčni prikaz časopisja z različnih vidikov v časovnem obdobju 1918-1941. V prvem poglavju *Mednarodna razmerja po 1. svetovni vojni* okvirno predstavi nove razmere v svetu in Evropi, ki so pogojevale novo politično in gospodarsko orientacijo posameznih držav. *Nastanek Jugoslavije in njen mednarodni položaj* je naslov drugega poglavja. V njem avtorica predstavi bistvo jugoslovanske ideje, njegove nosilce, kako se je ideja razvijala med prvo svetovno vojno, vlogo Jugoslovanskega odbora in Kraljevine Srbije. Obravnava nato preide v oris notranjepolitičnih konceptov in nesoglasij pri urejanju Države